

HAKİKAT YİTİMİ KOŞULLARINDA SANAT VE SİNEMA: SİMÜLASYON, POST-TRUTH ve GERÇEKÇİLİK

Doğan AYDOĞAN¹

ÖZET

Sanat ve hakikat ilişkisi her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Sinema da gerçekçilik ve biçimcilik olarak adlandırılan iki ana gelenek içerisinde kendi hakikat yorumunu ve üslup arayışlarını üretmiştir. Gerçekçilik, sinemanın seyirci ile yansıtılan evren arasında bir pencere görevi üstlendiğini düşünerek, metnin gücünü bu ilişki içinde aramıştır. Biçimcilik ise sinema perdesini, yönetmenin kullandığı bir çerçeve, tablo olarak ele almış ve yansıtılan gerçeklik yerine, yansıtılan fikre ve yönetmene öncelik vermiştir. İçinde bulunulan tarihsel koşullar ise birçok bakımdan kavramsal farklılıklar barındırmakta ve üretmektedir. Ortaya çıkan temel farklılık ise hakikati akıl yoluyla ele geçirme iddiasındaki Avrupa Aydınlanması'nın iddialarının küreselleşme koşullarında meta-fetişizmi ve araçsal aklın egemenliği yoluyla çökmüş olmasıdır. Meta fetişizmi yoluyla irrasyonelleşen faydacı akıl, öngörülebilir bir yaşam üretme iddiasındaki modernliğin öngörülemez bir hal alması ile sonuçlanmıştır. Toplum, birey ve siyaset gibi aktörler ise yaşanan bütünsel süreç karşısında herhangi bir manevra alanı oluşturamamaktadır. Hakikatin, iletişim araçlarının da iş birliği ile yerinden edilişi Jean Baudrillard tarafından simülasyon kuramında ele alınmıştır. Post truth kavramı ise kitlelerin siyasal tavır alışlarında ortaya çıkan bir gerçeklik kaybını ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışma; sinema sanatının temel ayrımını oluşturan biçimcilik ve gerçekçilik ayrımını ortaya çıkan hakikat kaybı koşullarında ele almakta ve geleneksel ayrımın yetersiz kaldığına yönelik eleştirel bir yorum sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Sanat, Hakikat, Post Truth, Simülasyon

ART AND CINEMA IN POST TRUTH CONDITIONS: SIMULATION, POST TRUTH AND REALISM

ABSTRACT

The relationship between art and reality has always been a controversial issue. Cinema has produced its own interpretation of truth and search for style within two main traditions called realism and formalism. Realism sees the power of the text as a window between the audience and the projected universe. Formalism has taken the curtain of cinema as a frame or a canvas used by the director, and gave priority to the reflected idea and the director instead of the reflected reality. But historical conditions carries and produces conceptual differences in many dimensions. The main difference is failure of European Enlightenment claims about truth and reality in the conditions of globalisation with the hegemony of pragmatic rationality and commodity fetishism. The pragmatic rationality which becomes irrational through commodity fetishism; produces a unpredictable model against to rationalist modernity. The actors such as society, individual and politics are not able to create any maneuver area against the whole process. Jean Baudrillard argued for displacement of reality by communication tools and image in simulation theory. The concept of post-truth refers to the loss of reality that occurs in the political attitude of the masses. In this context study; examines the distinction between formalism and realism in the conditions of destruction of reality and truth.

Keywords: Cinema, Art, Truth, Post Truth, Simulation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, doganaydogan@karabuk.edu.tr

GİRİŞ

Web 2.0 teknolojisi kullanıcıların internette içerik üretmesinin önünü açmış ve iletişim tarihinde yeni bir süreci başlatmıştır. Web 2.0 kaynaklı sosyal medya, küreselleşme ve risk olgusu birleşerek yeni bir politik yaşantı üretmiştir. Ortaya çıkan gelişmeler geleneksel kavramlarla karşılanamaz olduğu için güncel hayatın ürettiği kavramlar akademik çevreler tarafından da kullanılabilir hale gelmektedir. Bu kavramlardan biri de post truth² kavramı ve olgusudur. Bireylerin nesnel gerçeklik ile ilgilenmek yerine, kişisel duygu ve düşüncelerinin yönlendirmesi ile hareket edişini ifade eden post truth kavramı siyasal bir bağlam içermekte ve siyaset, demokrasi, temsil, hegemonya ve meşruiyet gibi kavramları tartışmaya açmaktadır. Ancak post truth bağlamında ele alınan hakikatin önemsizleşmesi ve demokrasinin kaybına yönelik tartışmalar çok daha büyük bir gelişmenin gündelik hayata yansımış halidir. Çünkü Avrupa modernliği ortaya çıktığından beri akla dayalı bilgiye karşı hakikatler arası bir mücadele olmuş ve bilgi alanında hegemonya kurma çabası varlığını korumuştur. Post Truth kavramı propaganda ve ikna faaliyetlerinin iletişim araçlarına bağlı olarak hızlanması ve ileti kaynaklarının çeşitlenmesini konu edinmektedir. Oysa, demokrasi, toplum, siyaset ve Avrupa Aydınlanması'nın akla dayalı hakikat iddiaları çok daha uzun erimli ve derin bir çöküş yaşamaktadır.

Avrupa Aydınlanması, akıl yoluyla kavranmış bir hakikat ve hakikatlere dayalı bir toplum fikrini beslemiştir. Avrupa Aydınlanması'nın projesi ancak geleneksel güçleri yerinden eden ve rekabet koşullarında hukuksal eşitliğe dayalı kapitalizm ile mümkün olabilmıştır. Kapitalizm bu bağlamda akılcı bir toplum fikrinin lokomotifini niteliği kazanmıştır. Ancak kapitalizm, içinde barındırdığı çelişkilerle Avrupa Aydınlanmasının akılcılık iddialarını çökertmiştir. Kapitalizmle birlikte gücün temsilcisi olarak para/meta fetişizmi karşısında araçsallaşan akıl, akıl ve hakikat birliğini bozan unsurlar olarak belirlemiştir. Buna karşı modern toplum bu sorunu üçlü bir müzakere masası yoluyla çözmüştür. Sermaye, toplum ve devlet arasında kurulan müzakere masası rekabetçi ekonomi, çıkar ve yeniden dağıtım yoluyla, aklın araçsallaşmasının ve sermayenin amaçsızlaşmasının önünü kesmiştir. Ancak kapitalist modernliğin itici gücü olan hız ve sermayenin büyüme yasası, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerle sermayenin müzakere masasından kalkarak küreselleşmesi ile sonuçlanmıştır. Sermayenin mekânsızlaşması ve akışkanlığına karşı, birey, toplum ve devlet mekâna bağlı kavramlardır. Sermaye bu bağlamda kendisi ile müzakere etmek isteyen tüm failerin kontrol alanından kaçarak hareket edebileceği küresel bir düzleme ulaşmıştır. Bu süreçte sermayeyi yöneten akıl; hız ve büyüme yasası olarak kalmıştır, siyasal ve toplumsal failer ise nitelikli bir irade kaybı yaşamaktadır. Bu durum akla ve hakikate dayalı bir toplum fikri ile yola çıkan Avrupa modernliğinin, sermaye, hız ve tüketim amaçlı bir sarmala takılı kalması ile sonuçlanmıştır. Hakikate ulaşmak üzere yola çıkan akıl, kendi ürettiği hız ve sermaye demir kafesinin içine hapsolmuş ve "amaç" ile ilişkisini kaybetmiştir.

Modern anlatı bilimsel bilgiyi, bu bilginin hizmet ettiği bir üst anlatı ve ilişkili olduğu kurumlarla birlikte meşrulaştırma yoluna gitmiştir, bilginin etik-politik bir amacı söz konusudur. Basit bir ifade ile post-modern yorum bu tür üst anlatılara inançsızlıktır. Üst anlatıların işlevsizleşmesinden sonra meşruiyet nerede yer alabilir (Lyotard, 2013, s. 7-9)? Meşruiyet iddiası olmayan ve salt performans ve verimlilik kavramları ile donatılmış bir bilgi ile hakikat arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Ek olarak süreç göstermiştir ki kapitalizm ve modernizm ortaya çıkışında ortaya koyduğu özgürlük gibi idealleri gerçekleştirmekten uzaktır. Otorite, geçmişin açık şiddetine dayalı yapısından uzaklaşmış, içselleştirilmiş, sisteme yayılmış ve

² Post truth kavramının Türkçe karşılığı konusunda bir uzlaşma olmadığı için kavram İngilizce haliyle kullanılmıştır. "Hakikat, gerçeklik, doğruluk" ile "sonrası, ötesi, dışı" birliktelikleri farklı bağlamlar üretmektedir, bu nedenle siyasal bir davranış biçimini işaret eden post truth kavramı Türkçeleştirilmeden ve siyasal davranışı işaret eden dar anlamıyla kullanılmıştır.

panoptik bir görünüm arz etmeye başlamıştır (Han, 2015, s. 18). Şiddetin görünen ve görünmeyen biçimlerinin yaygınlaşması, modernitenin hakikat ve özgürlük yönündeki söylemine yönelik inancın sorgulanmasına yol açmıştır.

Bu durumda yükselen post-modern itiraz ise modernitenin özgürleştirilebilir insan özü, devrim ve özgürlük gibi kavramlarına toptan bir itirazı barındırır. Post-modern düşünürler ve özellikle Foucault, Nietzsche'den devraldığı soykütüğü kavramı ile nesnelleştirici akıl biçimleri ve bunların hakikat ve bilgi rejimlerini ebedi güçler olmaktan ziyade tarihsel olarak yaratılmış olumsal güçler olduğunu açıklamaya girişir (Best ve Kellner, 2011, s. 76). Böylece her hakikat iddiasının, arkasında yatan tarihsel bir bağlam ve hakikat iddiasına meşruiyet sağlayabilen hegemonik bir güç olduğu ortaya çıkar. Bu bağlamda hakikat iddiası, üretimi, meşruiyeti ve/ya yerinden edilmesi aynı zamanda bir güç meselesi, politik, toplumsal ve ekonomik bir çatışmanın\hegemonyanın eseridir. Bu durumda "hakikat" tarihsel bir dönemde hegemonya kurabilmiş bir bilgi biçimi olarak ele alınabilir ve her hakikat rejimi, bir başkası tarafından yerinden edilebilir konumdadır. Post-modern düşünürler içinde konumlandırılan Jean Baudrillard sistemin amaç olarak kendi dışında bir üst ilkeye referans göstermemesi ve iletişim araçlarının hakikat ve gerçeklik üzerinde yarattığı etkiyi ele aldığı Simülasyon kuramını öne sürmüştü (2008a) ve toplum denilen kavramın sona erdiğini iddia etmiştir (2006).

Bireyin gündelik siyasetle ilişkisinde yaşanan hakikat yitimi olarak "post truth" kavramı ise siyasetin ve toplumsalın yaşadığı özerklik ve akılcılık yitimini, simülasyon çağının pratik bir dışavurumu olarak ifade eder niteliktedir. İletişim araçlarında dolaşıma sokulan bilgi kendi hegemonik istikrarını sağlamakta ve bireyin gerçeklikle ilişkisini engellemektedir.

Bütün bu tartışmalar her zaman toplumsal bir nitelik arz etmiş olan sinema sanatını yakından ilgilendirmektedir. Filmin üretim koşulları, yansıttığı çevre, izleyicisi, iddia ettiği hakikat ve her filmin istese de istemese de taşıdığı politik mesaj gibi etkenler sinema metnini sanat, toplum ve siyaset üçgeninin ortasına yerleştirir; akıl, felsefe ve hakikatin biçimi ise bu üçgeni içine alan kapsayıcı kavramlardır. Bu nedenle sinema metinlerinin, özellikle gerçekçilik iddiasındaki sinema metinlerinin hakikatle ilişki bağlamında ele aldığı kavramlarda ortaya çıkan dönüşümü ele alması gerekmektedir.

Film dilinin oluşumunda sinemanın ilk yılları son derece verimli gelişmeler ortaya koymuştur. Amerika'da Griffith kurgunun film diline kattığı yeteneği keşfetmiş ve film anlatısının en önemli gelişmelerinden birini sağlamıştır. Bu yıllarda Sovyetler Birliği'nde sinema ile ilgilenen kuramcı ve uygulayıcılar Griffith'ten etkilenmiş ve bu dili geliştirmeye çalışmışlardır. Kuleşov, Pudovkin ve Eisenstein gibi kuramcılar filmin anlatı dilini geliştirmek için kurguya öncelik vermiş ve sanatçının görüntüleri arka arkaya dizerek ulaşabileceği yeni anlamları keşfetmişlerdir. Aynı yıllarda Dziga Vertov ise Kamera-Göz kuramı ile sokağa çıkmış ve gerçekliği olduğu haliyle tespit etmenin yolunu aramıştır. Bu dönemde Alman Dışavurumcu sineması Alman halkının gerçekliğini psikolojik boyutlarda ele almış ve kurgu ya da gerçeklik yerine anlatıma, duygu ve biçim bozukluklarına öncelik tanımıştır. Film kuramının şekillendiği bu dönem sinema açısından hakikatin temsiline dayalı üç geleneği de temsil etmektedir; pencere olarak film, sanatçının kullandığı çerçeve olarak film ve sanatçının\toplumun ruhsal dünyasını yansıtan bir ayna olarak film. Oysa bugün izleyicinin pencere yoluyla açıldığı gerçeklik tartışmalıdır ve şimdiki zamanda içinde bulunulan mekân ile sınırlanamaz. Sanatçının gerçekliğe dayalı görüntülerden ürettiği çerçevenin yerini, köksüz ve göndergesiz dijital imgeler almaktadır. Hatta bir film yapmak için kamera artık zorunluluk değildir, sadece bilgisayar başında film yapılabilir. Diğer taraftan sanatçının ve izleyicinin hakikatle ilişkisi dolayısıyla metnin neyi yansıttığı da sorgulamaya açıktır. Bu nedenle gerçekçilik ve biçimcilik gibi sınırlamaların yeni oluşan süreci kapsayacak şekilde ele alınması gerekmektedir.

Çalışma hakikat ve akıl kavramlarını tarihsel bir bağlam içinde ele almakta ve Avrupa Aydınlanması'nın meta fetişizmi ve araçsal akıl yoluyla amaçsızlaşmasını konu edinmektedir. Sermayenin küresel bir fetişe dönüşerek çökerttiği akılcılık ve iletişim araçlarının ürettiği gerçeğin fiziksel gerçeği tayin edişini açıklayan simülasyon kuramı bu süreçte açıklayıcı bir kaynak olarak kullanılmıştır. Post truth kavramı küreselleşme içinde nitelikli gücünü kaybeden siyasal aktörlerin ve bireylerin duygusal, popülist yönlerinin ön plana çıkışını ifade eden bir kavram olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak sinema ve sanat olgusu; hakikatin yitimi, simülasyon ve siyasal failin belirsizleşmesi koşullarıyla ilişki içinde ele alınmış ve tartışılmıştır. Geleneksel ayrımların yetersiz kaldığını öne süren çalışma, kavramsal tartışmaya dayanmaktadır.

HAKİKAT VE SONRASI

İnsanlığın hakikat ile ilişkisi hiçbir zaman istikrarlı olmamıştır. Hakikat bir yorumdur ve sürekli değişiklik göstermiştir. Belki bu noktada farklı sorular sormak gerekmektedir. Hakikati keşfettiğimiz zaman tarihin sonunu ilan etmek mümkün müdür? Yoksa yapmaya çalıştığımız şey en fazla sayıda insana istikrarlı bir gelecek vadeden bir hakikat yorumu üretmek mi? İnsanlık kendi hakikatini kabul edebilir mi? Bu sorular post-truth tartışmalarının etrafında döndüğü internet, sosyal medya, iletişim araçları ve ilgili güncel sorunlarla ilgisi olmayan spekülasyon sorularına gibi görünmektedir. Oysa, hız, güç, iktidar, hegemonya ve hakikatin kavranması modernitenin, dolayısıyla Avrupa hümanizminin, hakikate ulaşma noktasında insana özerklik tanıyan "akıl" ideolojisinin temel sorunlarıdır ve post-truth tartışmaları etrafında yaşanan pratik süreç, sisteme yönelik çok daha geniş bir çerçevenin güncel dışavurumudur.

Post-truth ve ilişkili kavramları bir çerçeveye koyabilmek için hakikate, gerçek olduğu ve aşıldığı iddia edilene nasıl ulaşıldığı ve nasıl yok edildiğini anlamak gerekmektedir. Rene Girard'ın hakikat yorumu hakikatin dönüşümü ve doğası hakkında önemli ipuçları vermektedir. Girard'a göre (2003, s. 374) şiddet sapkın bir durum değil, insan ilişkilerinde her zaman potansiyel olarak var olan ve etkileşimden doğan bir olgudur. İnsanlık şiddetin sürgit devam edişini engellemek için topluluk dışına ittiği fetiş bir güce ve bu güç adına kurban ettiği varlık üzerinden kurduğu kurucu şiddete ihtiyaç duymaktadır. İnsanlık şiddet dışı düzeni (din, devlet, yasa) ancak şiddet yoluyla üretebilmektedir. İnsanlık tarihsel koşullar içinde şiddet hakikatini aşma girişimlerinin sonucunda yol alabilmiş, şiddet yasayı doğurmuştur. Kurucu şiddetin (kurban etme davranışının) önemi, şiddet hakikatini dışarı atmak ve üretilmiş bir hakikate insanları yönlendirmekte yatmaktadır (Girard, 2003, s. 378). Bu bağlamda toplum denilen hakikat, ancak "doğal" insan hakikatinin yadsınması ve bir fetiş/kutsal ile düzene sokulması ile mümkün olmaktadır; yasa, ceza ve iktidar, şiddetin ve gücün oluşturduğu bu sürecin unsurlarıdır.

Freud da (2009) Uygarlığın Huzursuzluğu adlı eserinde, uygarlığı insanın özgür doğasının bastırılmasına yönelik bir süreç olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Freud'a göre de uygarlık, hakikatin bir şekilde yadsınmasını ve disiplini gerektirmektedir. Anlaşıldığı üzere insanlık hakikati, yasanın bir yorumu olarak ele almakta, toplum ve kültürü bu yorum üzerinden inşa etmektedir. İnsanlığın hakikat yorumlarındaki en önemli kırılma Avrupa Aydınlanması sürecinde yaşanmıştır.

Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma süreci insan aklına özerklik tanıyarak, insan aklının gerçeği kavrayabileceğine yönelik yolu açmış ve ürettiği sistem ile tüm dünyayı bir değişim sürecinin içine sokmuştur. Avrupa aydınlanması hakikatin kavranması ve yasanın kurulmasında insan aklına bir özerklik tanımıştır. Aklın dünyevileştiği ve seküler bir bilimin tüm gerçeği açıklayabileceğine yönelik aydınlanmacı inanca yönelik kuşkucu tavır ve eleştiri, paralel olarak yükselmiştir. Aklın ürettiği *sistemin* insan doğası ve duygulanımına aykırı

olduğunu iddia eden romantik gelenek bu konuda yükselen önemli bir eleştiri noktası oluşturmuştur (Lövy ve Sayre, 2007, s. 19-38). Ancak rasyonaliteye, rasyonel olarak karşı çıkan ve rasyonalitenin riskli doğasına işaret eden sistematik düşünce akımları da doğmuştur. Bunlardan ilki rasyonalitenin, meta fetişizmi yoluyla irrasyonel bir boyut kazandığını öne süren Marx ve ürettiği gelenek olmuştur. Marx'a göre, orta çağı yıkarak aklın ve hakikatin yolunu açan rasyonel kapitalist sistem, meta fetişizmi nedeniyle yolundan çıkmakta ve bir yanlış bilince, hakikatin anlaşılmasına yol açmaktadır. Marx bu noktada tarihi bilinçli bir biçimde dönüştürmeye yönelik politik bir eylem önerirken, devrimin hakikatin ve eşitliğin sağlandığı bir gelecek doğuracağına yönelik bir politik iddiayı ortaya koymuştur (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 43-75).

Marx'ın sınıf çelişkisine dayalı çözümlemesinden farklı olarak kapitalist modernitenin ürettiği değerden bağımsız araçsal aklın ortaya çıkardığı sistemin/demir kafesin otonomlaşarak soyut bir hapisane modeli üreteceğini söyleyen Weber, akıl ve hakikat konusunda önemli bir sapmayı ortaya koymuştur (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 112-157). Marx'a göre sistemde ortaya çıkan marazi bir arıza olarak meta fetişizmi aşılırsa akıl ve hakikat kendini gerçekleştirebileceği bir zemine ulaşacak ve insan kendi özgür doğasına ulaşabilecektir. Weber ise sonuç/fayda temelli araçsal akıl ve ürettiği yasal-bürokratik yapılanma karşısında karamsar bir gelecek öngörüsüne sahiptir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 136-146). Weber'e göre kapitalist sistemin rasyonelleşmesi, sistemin güçlenmesini olanaklı kılarken insanın içinden çıkamayacağı yasal-bürokratik duvarları da örmektedir (2011, s. 164). Bu aynı zamanda dünyanın büyüsünün bozulması ve kutsal olanın halesinin elinden alınmasını barındırmaktadır.

Kutsal ve kurban üzerinden üretilen yasanın, dünyevi müzakere yoluyla inşaaya davet edilmesi, aktörlerin şiddet oyununu yasal bürokratik zeminde ve gücün simgesel birikimi olan "meta'para" üzerinden oynamasına yol açmıştır. Kapitalist modern makineye sonsuz bir otomat özelliği veren bu durum, Marx'ın meta ve metanın en büyük temsilcisi olarak paraya yönelik fetişizmin aşılabacağına yönelik inanç ya da ön görüşüne karşıdır. Modernist proje bir üst ilkeye dayanmayan faydacı yönü nedeniyle kendine yönelik bir imha sürecini de içermektedir (Çiğdem, 2001, s. 108).

Kapitalist modernite aklın yükselişi ile birlikte, faydacı akla yönelik kaygıları ortaya çıkaran gelişmelere sahne olmuştur. Sınıf, devlet, toplum ve sermaye toplumsalı oluşturan failer olarak belirmiştir. Çıkar ve fayda hangi öznenin bakış açısına göre tanımlanacaktır. Avrupa modernliği, bu noktada demokrasi, serbest girişim, hegemonya, devlet ve yeniden bölüşüm gibi kavramlar aracılığı ile devlet, sermaye ve toplum arasındaki bir müzakerenin ürettiği toplum fikri üzerine kuruludur. Özgür bireylerin yaratıcı faaliyetleri sermayeyi doğuracak, toplum tarafından yönlendirilen devlet sermayeyi toplumun hizmetine sunacak ve bu üçlü sac ayağı üzerinde gerçekleştirilen müzakere akılcı bir demokrasiyi işler kılacaktır. Ancak küreselleşme sürecinde sermaye bu dengeyi bozmuş ve müzakereyi imkânsız hale getirmiştir (Roper, 2005). Toplumun eğitimi, disiplin altına alınması ve iş gücü olarak yönlendirilmesi noktasında devlete ihtiyaç duyan sermaye; kapitalizmin kuruluş aşamasında devlet ve toplum ile müzakere etmek ve sermayenin ürettiği faydanın bir kısmını devlet ve toplum ile paylaşma yoluna gitmiştir. Ancak küreselleşme süreci içinde devlet kontrolünden çıkan sermaye, devletleri ve toplumları kendi kaderleri ile baş başa bırakmakta ve müzakere yerine zorlamayı, uyum kriterlerini, rekabete uygunluk taleplerini beyan etmektedir. Sermayeden pay alamayan toplumlar ve devletler, küreselleşen sermayenin ürettiği tek taraflı şiddete maruz kalmaktadır. 1970'lerden sonra küreselleşmenin etkisi ile sistemi esir alan ekonomizm, yeniden bölüşüm ve müzakerenin önünü kapamış ve sadece "faydacı aklın sınırlarını aşmayan şeyler" hayal edilebilir hale gelmiştir (Caille, 2007, s. 128). Marx ve Weber'in faydacı akla yönelik eleştirileri

küreselleşme koşullarında kendini gerçekleştirerek *aklı* esir almış ve hakikatin akıl yoluyla keşfine yönelik modern özgüveni yıkmıştır.

Bu durum sermayenin sürekli büyüme yasasının ortaya çıkardığı bir durumdur. Kapitalizmi diğer sistemlerden ayıran temel fark, sermayenin tek amacının kendini büyütme oluşudur (Wallerstein, 2006, s. 12). Bugün sermayeyi yönlendiren failer devlet tekelinden çıkmıştır ve sermayeye hükmeden devletler ve toplumlar bu oyunun dışına çıkmak isterse küresel anlamda “proleterleşme” riski ile karşı karşıyadır, bu devletlerden kaçacak olan sermayeyi davet eden devletler sırada beklemektedir. Sermaye; devletleri, toplumları ve bireyleri -dolayısıyla akli-kendi taleplerine uyum konusunda tek taraflı zorlamaktadır. Post-truth olgusu ve otoriter liderlere yönelik talep, sermayenin yarattığı bu dinamiklerin ortaya çıkardığı sonuçlara yönelik tepkilerdir. Süreç kapitalist, araçsal aklın doğasından kaynaklanmaktadır. Araçsal akıl sermayeye sahip olan özneleri sermayelerini büyütme mantığına zorlarken, araçsal aklın “yoldan çıkma” riskini ortak akıl ve sağduyu yönünde dizginleyecek ve demokrasiyi ortaya çıkaracak müzakere zemini ortadan kalkmıştır. Avrupa modernliğinin kendini gerçekleştirdiği ve akli özgürleştirdiği aşamada Marx ve Weber’in meta fetişizmi ve araçsal akıl uyarıları ile öne sürdüğü sapmalar kendini gerçekleştirmiş, akıl ve akıl yoluyla ulaşılabilecek olan hakikat söylemini içe doğru yıkıma sürüklemiştir.

Girard’ın kavramsallaştırmasına geri dönülecek olursa, topluluk dışında üretilen kutsal yoluyla topluluk dışına itilen şiddet toplumsalın oluşmasının önünü açmıştır. Toplumsal ancak şiddet hakikatinin yadsınması ile mümkün olmuştur. Avrupa modernliği ise akıl yoluyla kutsalı yerinden etmiş ve şiddetigücü topluluğun içine çekmiştir. Akıl yoluyla kavranabilecek olan hakikat *babanın yokluğunda kardeşler hukuku* ile mümkün olacak şekilde ele alınmıştır. Avrupa modernliği, egemenliğin ele geçirilmesi ve kullanılmasına yönelik rasyonel bir sistem üretirken, kardeşler arasında müzakere ve yeniden dağıtım; devlet aracılığı ile üretilen demokrasiye bağlamıştır. Ancak güç aracı olarak paraya yönelik fetişist arzu sisteminin rasyonel doğasını zedeleyerek, aracın amaç olduğu bir bağlam üretmiş ve modern akla dayalı kurgulanan sistemi işlevsiz hale getirmiştir. Kutsaldan arınan hakikat, güç aracı tarafından ele geçirilmiş ve fetişleşen araç, akli egemenliği altına almıştır. Yerinden edilen kutsalın yerini, gücün toplumsal göstergesi olarak fetişleşen para/sermaye almıştır.

Post-truth tartışmaları bu noktada iki fail tarafından üretilmektedir. Bu faillerden biri etken bir diğeri aracı konumundadır. Etken özne sermayedir. Sermaye, şiddet uygulama gücüne sahip olandır; şiddet aracının kendisi ve kullanıcısıdır. Sermaye dijital ağlarda dağılmış, agoradan çekilmiş ve siyasal kurumların denetim alanından çıkmıştır.

Geleneksel iktidar gözle görünür, ihtişamlıdır, davet eder; geç modern iktidar ise ağlarda dağılmıştır, gözle görülmez, yerini belli etmez. Dahası küreselleşmenin iktidarı sermaye imparatorluğunun yarattığı yabancı sömürüden çok, çokluğun kendisi üzerine ürettiği özsömürüden beslenir (Han, 2015, s. 123). Sermaye, kendisinin tabi olduğu hız ve güç ilkesini bireylere hegemonik olarak kabul ettirmektedir. Bu söylemin koşullarında yaşayan birey “başarı” için bir özsömürü üretmek zorunda kalır. Faydacı aklın yönlendirdiği küresel çokluk, iktidarın lokomotif ve nesnesidir. Meta fetişizmi, arzu ve iktidar küresel ölçekte eklemelenmiştir. Küreselleşen faydacı akıl ürettiği bağlama dayalı söylem hegemonyası ile kitleleri hakikat dışı bir gerçeklik içinde yaşamaya razı ve teşvik eder; müzakerenin imkansızlığında, kişisel gelişim, performans, bedenin ve hayatın projelenmesi yoluyla kişiler maruz kaldığı şiddetin müsebbibi olarak kendilerini görmeye yönlendirilir. Şiddete karşı bir intikam alınacaksa başarısız benlikten alınacaktır. Bireyin özerk iradesine inançla hakikati aramak üzere yola çıkan Avrupa Modernliği böylece, bireyi ve benliğini imha eden bir yıkım sürecine dönüşmüştür. Akla dayalı “hakikat” arayışı ile akla dayalı “sistem” arasındaki çatışmayı, sistem kazanmış ve sistem hakikat söylemini inşa etme gücünü ele geçirmiştir.

Bu süreçte aklın ve bilimsel disiplinlerin doğası da değişmiş ve hakikat ile ilişkileri farklılaşmıştır. Küreselleşme sürecinde toplumsalı yönlendiren büyük anlatılara yönelik inancın iflası bilimsel bilginin meşruiyetini de birlikte getirmiştir. Bir üst ilkedен yoksun bilimsel bilgi olguların ne olduğundan ziyade, bilginin ne işe yarayacağına yönelik, performans, güç ve tahakküme yönelik vurgu ile meşruiyetini üretmeye başlamıştır. Teknik ile bilim yer değiştirmeye başlamıştır (Lyotard, 2013, s. 91-92). Bu bağlamda Avrupa Aydınlanması ve Marksizm gibi özgürleşmeye yönelik hakikat yorumlarının iflası, güç ve tahakkümü hakikatin egemen söylemi haline getirmiştir. Sermaye\bilgi\iktidar; tahakküm ve sermaye dışındaki tüm hakikat yorumlarını dışlamakta ve küresel çokluğu kendi söylemine göre inşa etmektedir.

Post-truth olgusunu besleyen nesne konumundaki fail ise ulus-devleti kontrol etme çabasındaki politik faillerdir. Küreselleşen sermaye karşısında güçsüzleşen devlet aygıtını kullanan faillerin, ekonomik gerçekler karşısında kitlelere söyleyebileceği nitelikli bir şey kalmamıştır. Küresel sermayenin talep ve direktifleri tüm devlet aygıtlarını benzer biçimde hareket etmeye zorlamaktadır. Bu noktada devlet iktidarına talip olan politik aktörler kendilerini gerekli kılmak ve kitlelerde bir karşılık üretmek için toplumsal gerçeklikle ilişkisi olmayan söylemleri üretmek ve kitleleri ürettikleri bu söylemlere inandırmak zorundadır. Ekonomik alandan dışlanan politik aktörler, devlet aygıtında söz sahibi olmak için farklılıklara ve kimliğe vurgu yapmaktadır. Gereklik ve meşruiyet bu farklılık üzerinden inşa edilebilir. Bu bağlamda küreselleşme tarafından baskılanmış kitlelerin korunmaya yönelik özcü taleplerinin duygusal yönden kışkırtılması politik aktörlerin başvuracağı ilk yöntem olmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme, birleşen ve küresel ölçekte öznelerin bilinçlerine doğru yayılan bir sermaye\bilgiye karşı ve eş zamanlı olarak bölünen ve düşmanlaşan toplumlar yaratmaktadır. Sermayenin küreselleştirdiği faydacı aklın egemenliği kendi hakikatini inşa ederken, bu durumun tedirgin ettiği kitlelerin talep ettiği siyasal aygıtı kullanmaya yönelik aktörler hakikati kendi çıkarları doğrultusunda eğip bükmekte ya da kitleleri kendi inşa edilmiş hakikatlerine davet etmektedir. Bu süreçte kitlelerin en çok talep ettiği olgu küreselleşen sistemin belirsizliğine karşı, ortadan kaybolan koruyucu ve kollayıcı otoriteyi ikame eden güçlü/baba figürüdür. Küreselleşme yayılım hızını arttırdıkça, kitlelerin koruyucu liderlere duyduğu talebin de eşzamanlı olarak arttığı görülmektedir. Ancak yine de nihai aşamada politik aktörler, küresel sermayenin karşısında sınırlı bir hareket alanına sahiptir ve ürettikleri gerçek dışı söylem kendi işlevsizliklerini gizlemeye yönelik geçici ve popülist bir söylemdir. Medya ve iletişim araçları ise toplumsal faillerin müzakere ve mücadelelerinde pratik zemini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda post-truth olarak adlandırılan olgu, devlet ve sermayenin biçimlenişini içine alan, bilim ve akıl yapısındaki dönüşümleri ya da belirlenimleri de içeren çok daha köklü ve tarihsel bir gelişmenin güncel dışavurumudur. Asıl sorun hakikatin ne olduğu, nasıl ele alınacağı ve hangi bilme biçimi ile ele geçirilebileceğine yönelik daha geniş bir bağlama yerleşmektedir. İletişim araçları ise hem diğer failler için oluşturduğu olanaklar hem de kendi doğasından kaynaklanan etkiler ile hakikatin yıkımı ya da iktidar tarafından inşasına katkı sunmaktadır.

İLETİŞİM ARAÇLARI, GÜNDEMLER ve HAKİKAT YORUMLARI

İletişim kuramcıları, iletişim araçlarının toplumun örgütleniş ve ilişki biçimi üzerinde etkili olduğu konusunda hemfikirdir (Baldini, 2000, s. 5). Bu etkileşim, genel olarak insan ilişkilerinin zaman ve mekânı yenme çabası olarak okunmalıdır. İnsanoğlu, dilin icadından sonra sözün uçuculuğuna karşı araçlar üretmek ve ürettiği yapıları zaman ve mekânı karşı dayanıklı hale getirmek istemiştir. İletişim araçlarının zaman ve mekân üzerindeki yayılımı iktisadi ve örgütsel faaliyetleri destekler ve geliştirir. Bu nedenle iktisadi ve örgütsel olanın iletişim teknolojilerinin yarattığı pratikler üzerinde yükseldiği anlaşıldığında iletişime yönelik olan, iktisadi ve siyasi bir boyuta ulaşır (Barbier ve Lavenir, 2001, s. 11). Bu nedenle post-truth olgusu ve iktidar

arasındaki ilişki, iletişim araçlarının zaman ve mekân ile kurduğu ilişki bağlamında ele alınmalıdır.

Sözün, zamana karşı dayanıksızlığına karşı ilk atılım yazı olmuştur. Ancak yazı dar bir çevrenin hizmetinde olmuş, kitleselleşmesi mümkün olmayan bir teknoloji olmuştur. Yazının bu sınırlılığı matbaa devrimi ile aşılmış ve yazı zaman karşısında nitelikli bir atılım sağlamıştır. İleti, yine de mekâna bağımlı olmayı sürdürmüştür. Elektrikli iletişimin gelişmesi ise iletişimin ve dolayısıyla iktidarın işlem alanının zaman ve mekân karşısında nitelikli bir zafer kazanmasını barındırmaktadır. Kapitalist modernitenin gücün zemini olarak ele aldığı “hız” kavramı böylece iletişim araçlarına ve iletişimle ilişkili iktidar pratiklerin muazzam yayılımına olanak sağlamıştır. Kapitalist moderniteyi belirleyen güç, güç olgusunu da belirleyen hızlanma olgusudur. Hızlı olan kendi davranışını özgürce gerçekleştirirken, diğerinin davranışının normatif kodlarını inşa eder (Bauman, 2017, s. 180). Bu nedenle iletişim araçları, toplum ve iktidar arasındaki ilişkiyi incelerken, iletişim araçlarındaki hızlanma ve bu hızı yönlendirebilen aktörler göz önünde bulundurulmalıdır.

Modern toplumun oluşum sürecinde ortaya çıkan radyo, televizyon ve sinema gibi iletişim araçları; devlet-hegemonya, sınıf-sömürü, kitle kültürü ve kitle toplumu gibi kavramlarla yoğun olarak ele alınmıştır. Kitlenin yönlendirilmesi, gündem saptama ,medya mülkiyeti, dezenformasyon, demokrasi ve nihai aşamada modern iktidarın doğasına yönelik tartışmalar, teorik ve pratik araştırmaların zeminini oluşturmuştur. Propaganda, Reklam, Halkla İlişkiler, Kitle Sineması ve Kültür Endüstrisi gibi kavramlar kitle iletişiminin gerçeklikle ilişkisinin sorgulandığı ve iletişimin iktidar tarafından nasıl ele geçirildiğine yönelik önemli tartışmaların merkezi eksenini olmuştur.

İnternet teknolojisi ve interaktif iletişim ortamının gelişmesi ise elektronik iletişime çok daha farklı ve dinamik gelişmeler sunmuştur. Küresel anıdalık, kullanıcı etkileşimi, zaman ve mekân olgularının ardışık düzeninin bozulması, iletişimin içeriğini ve bununla ilişkili iktidar pratiklerini de yakından etkilemiştir. Ortaya çıkan siber güç, mekânı fetheden eski güçlere benzememekte zamanı da fethetmektedir (Virilio, 2003, s. 86-87). Zaman-mekân düzeninin bozulması hakikatin kaybıdır. Siber teknolojiler tarihsel ardışıklığı bozmaktadır (Virilio, 2003, s. 113). Önce-şimdi ve sonra arasındaki ardışıklık şimdiki zamanda bir araya gelmektedir. Mekanların ve zamanların, şimdiki zamanda ve burada bir araya getirilişi, gerçekliği zaman ve mekân boyutuyla inşa eden ve öyküleyen bilinçli özneye karşı nitelikli bir tehdit unsuru olarak belirir. Bu durumda zaman ve mekânın düzenlenişini şimdiki zamanda inşa etmeyi başaran hegemonik güç, öyküyü ve söylemi de kolaylıkla inşa edebilecektir. Bu durum elektrikli kitle iletişim araçlarının var olduğu süre boyunca varlığını korumuş ve tarihi şekillendirmiş bir olgudur. Ancak küresel iletişim teknolojisi, şimdiki zamanda oluşturulan öykünün oluşturulma, yayılma ve ikna sürecine önemli bir ivme kazandırmıştır. İletişim araçlarının içeriğinin doldurulması ve dolaşıma sokulmasında belirgin bir hızlanma görülmekte, hızlı ve yoğun ileti kitlelerin yanlış bilgilenme ya da bilgilenememe gibi süreçlere maruz kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle öncelikle kapitalist modernite, hız ve iktidar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak gerekmektedir.

Kapitalizmin üzerinde yükseldiği güç arzusu, meta fetişizmi ve araçsal akılı hâkim güç olarak ortaya koymuştur. Meta fetişizmi ve araçsal akıl ise iktidarın mekânsal yayılımında hız olgusuna öncelik sağlamıştır. Bu nedenle modern gelişme, devleti mekânı daha hızlı kontrol etmeye yönelik teknolojiler üretmeye dair bir zemine çekmekte, bu zemin de devletin verimsizlik ve hantallığına karşı sermayenin özerkliği ile mümkün olabilmektedir. Küresel iletişim bu bağlamda hız ve hıza bağlı iktidar yarışının pratik bir sonucudur. Askeri önlemler ve stratejiler iletişim araçlarının küreselleşme ve hızlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu gelişme ise kendi içinde hızlanmaya dayalı bir pratik üretmekte ve karar alıcıların yavaşlığının

yerini, dijital gözetimin otomasyonu ve hızı almaktadır. Küresel rekabet, askeri gözetim ve komutların otomatikleşmesi karar alıcıların özerkliklerini yok etmekte ve komutları hızla dayalı bir bürokrasiye teslim etmektedir (Virilio, 1998, s. 141). Askeri rekabetten ve ulusal güç arzusundan kaynaklanan hızlanma arayışı, teknik bilginin ve gündelik yaşamın hızlanması ile sonuçlanmaktadır. Ulusların ortak rekabetinden doğan bu ilişkisel bilgi hızlanmayı kapitalist modernliğin temel olgularından biri haline getirir. Bu süreçte Weber'in katı bürokrasisinin yerini, dijital bir elektronik gözetim bürokrasisi almaktadır ve faydacı aklın ortaya çıkardığı hız artan oranda belirleyici olmaktadır. Böylece hız ve küreselleşen bürokratik sistem iradenin üzerinde tahakküm kurmakta; hız ve hızlanmaya dayalı faydacı aklın tahakkümü tüm toplumsal aktörleri kendi mantığına göre davranmaya zorlamaktadır. Sermaye ve güç sahiplerinin hız olgusuna karşı koyabilme iradeleri yoktur.

Bu noktada sermayenin, devleti yöneten aktörlerin ve bireylerin ihtiyaçları arasında bir müzakere ve uzlaşma ortaya çıkmamaktadır. Üçlü sac ayağının her parçası hızla enformasyonla dolan bu iletişim platformunu kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilir. Ancak bu noktada bilgiyi üretme, yayma ve en önemlisi işler kılma bağlamında aktörler arasında güç ve özgürlük açısından eşitsizlikler söz konusudur. Sermaye yönettiği kültür endüstrisi, kullandığı halkla ilişkiler pratikleri, sahip olduğu haber ajansları, finanse ettiği bilgi kaynakları yoluyla küresel enformasyon akışında çok daha güçlü konumdadır. Sermaye ayrıca, devlet ve birey gibi aktörlerle anlaşmak zorunda değildir. Devlet ve birey özneler ise özgürlükten yoksun oldukları ölçüde iradeden de yoksundur. Bu nedenle enformasyon üzerinden ruh hallerinin üretildiği toplumu düşünürken, özgürlük ve demokrasi kavramlarını farklı açılardan ele almak gerekmektedir. Çünkü siyasal özgürlük, bir iradenin özgürce uygulanması değildir. Siyasal özgürlük aynı zamanda bu iradenin oluşum sürecine egemen olma hakkıdır (Mattelart ve Mattelart, 2016, s. 148). Kapitalizmin oluşma aşamasında burjuva ve proleterya arasında var olan özgürlük ayrışması, küreselleşme koşullarında sermaye ile devlet/toplum ikiliği arasında yeniden üretilmektedir. Sermaye, üretim ve tüketim dizgesi içinde elindeki çok farklı enstrümanları kullanma ve hegemonya sağlayamadığı noktada mekânı terk etme özgürlüğüne sahiptir. Bu nedenle şimdiki zamanın öyküsünü yazma ve küresel hegemonik bir söylem oluşturma konusunda hâkim güç konumdadır. Sermayenin iktidarı, kapitalist modernliğin kuruluşunda devletle iş birliği yapan paternalist iktidarın başkalarının bakımını üstlenme yükümlülüğünden kurtulmuştur, küreselleşen sermaye iktidarı özerktir (Sennett, 2005, s. 94). Bu koşullarda irade, siyaset ve özgürlük arasındaki bağ kopmuştur. Devlete dayalı katı modernitede seçim ve seçimi yapacak olan irade eğitim ve müzakereye bırakılmıştır. Bugün ise mevcut siyasi kurumlar seçilecek kodları belirleme üzerinde oynadıkları rolü terk etmektedirler. İktidarın, siyasetten koptuğu bu bağlam, özgürlük alanının genişlemesi anlamına gelmez, seçilecek kodları belirleme işlevi seçilmiş ve denetim altındaki siyasi failden, farklı alanlara kaymayı barındırır. Aradaki fark, iktidarın toplum tarafından denetlenemeyişidir (Bauman, 2000, s. 82-83). Bu durum toplumsal ve bireysel iradenin nitelikli bir güç kaybını, iradenin oluşumu ve kullanımında özgürlük alanının yok oluşunu barındırır.

İktidarını kaybeden devlet ise güç kaybına uğramak yerine toplum karşısında güçlenen bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Devlet bir taraftan küresel sermayenin taleplerini topluma aktaran bir aracı güç, diğer taraftan güçsüzleşen kitlelerin gittikçe daha fazla kendisine sığındığı ve yardım talep ettiği bir kurum haline gelir. Bu durum devlet aygıtının toplum üzerinde daha fazla tahakküm kurmasına yol açar. Ancak bu noktada devlet ve siyaset birlikteliği, sermaye ve toplum tarafından yerinden edilir. Devlet şekillendiren bir otorite değil, süreç tarafından şekillenen bir araca dönüşür. Nihai durumda sermaye ulus-devletlerin kontrolünden çıkmış, ulus-devletler sermaye karşısında edilgen bir konuma girmiştir. Yani devletler sermaye taleplerine göre biçim ve refleks oluşturmak durumundadır (Nairn, 1993) .

Bu süreçte devlet topluma liderlik etmemekte, merkez kaynakların aktarımını ve performansı denetlemektedir. Devlet bürokrasisi yurttaşların sorumluluğunu almayı reddederken iktidarını artan bir şekilde merkezileştirmektedir. Yurttaşların durumuna aldırılmazlık, kapitalizmden doğan siyasetin gerici yönünü oluşturmaktadır (Sennett, 2011, s. 102-103). Devletin bu denli "güçlenişinin" arkasında sivil toplum ve yurttaşın yaşadığı nitelikli güç kaybı yatmaktadır. Devletin ve devleti yönetenlerin sivil toplum ve yurttaş karşısında bu denli güçlenişleri, iletişim araçları üzerinde yarattıkları etki ile desteklenmektedir. Devlet, güçsüzleşen toplumsal aktörler karşısında merkezi bir güç olarak yükselirken, rakip siyasi partilerin iktidarı ele geçirmek üzere ürettikleri retorikleri artan oranda farklılaşmak zorunda kalmaktadır. Siyasi aktörlerin, farklılık yaratmak üzerine giriştikleri bu farklılık yarışı, devlet mekanizmasının üzerine yerleştiği küreselleşme platformunun görülmesini engeller. Ürün reklamı ve farklılaştırma stratejisi artan oranda birbirine benzemekte, siyaset gittikçe tüketim davranışının kodlarına göre düzenlenmektedir (Sennett, 2011, s. 103). Siyasi halkla ilişkilerin kullandığı asimetrik iletişim, bu bağlamda retorik yaratma ve kitleyi yönetme sürecinin bir aracına dönüşmüştür. Buna karşı üretilen çift yönlü simetrik iletişim modelinin ortaya attığı çift yönlülük ve birlikte uyum paradigmasının ise taraflar arasındaki güç ilişkileri ve ekonomik farklılıkları göz önünde bulundurmadan anlamlı olabilmesi imkansızdır (Roper, 2005). Siyasi aktörlerin kendi gerekliliklerini meşrulaştırmak için farklılıklara yaptıkları vurgu, toplumu bir sağduyu etrafında birleştirmeyi engellemektedir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı pratik kaygılara karşı kitlelerin talep ettiği etnik, geleneksel ya da cemaatçi tutunma kimlikleri, siyaseti ülke içi ya da toplumlar arası daha çatışmalı ve farklılıklara dayalı bir söyleme itmektedir. Devletler ve siyasi aktörler, küreselleşmenin yarattığı bu çift yönlü etki nedeni ile farklılık temelli söylemlere yönelmekte ve siyasi retoriklerinin birincil kaynağı haline getirmektedir. Seçim ya da toplumsal/ekonomik kriz dönemlerinde olguların gerçek doğasını açıklamak yerine, medyayı bu farklılıklara dayalı söylemlerle işgal etmek ve kitlenin tedirginliği ve kaygısından yararlanmak siyasi aktörlerin kullandığı bir güç olarak belirlemektedir. Post-truth olgusu sermaye karşısında nitelikli bir siyasal program ortaya koyamayan devlet aygıtını yönetmek isteyen siyasi aktörlerin kendi gerekliliklerini ispatlamak üzere ürettikleri yoğun ve yanıltıcı enformasyondan kaynaklanmaktadır.

Sermaye ve devletin durumuna ek olarak birey ve yurttaşın içinde bulunduğu gerçeklik algısı ve toplumsal durumu açıklamak gerekmektedir. Sermaye'nin taleplerini, devletin çizdiği hukuksal platformda gerçekleştirmek zorunda kalan birey, performans artırımına yönelik tek taraflı bir baskı ile karşı karşıyadır. Bireysel iradenin politik özgürlüğü bu ölçekte zedelenmiştir. Bu noktada çok boyutlu bir süreç devreye girmiştir. İktidarın, siyasetin müzakere alanı agoradan dijital ağlara doğru yükselmesi, agoranın bireysel olanla doldurulması ile sonuçlanmıştır. Her tarafı kaplayan birey, kamu yararı ve ortak çıkara dayalı yurttaş yok etmiştir (Bauman, 2017, s. 69-70). Bu durum kamusal alanda temsil edilen bireyselliklerin benzeşmesine değil farklılaşmasına, farklılık üzerinden tüketime yönlendirilmesine, boş zaman pratiklerine, fitness ve beden düzenlemelerine, mutfak sanatına ve gündelik hayatın birçok alanının bireysel rekabete açılarak, tüketilebilir hale gelmesine yol açmıştır. Gerçekten güçlü olan failer ise agoradan bilinçli bir şekilde uzak durmaktadır. Bu failerin agorada bulunarak kazanabilecekleri bir şey yoktur ancak varlıklarının agoraya dayalı normatif bir düzenlemeyle bağlanmamasından kazanabilecekleri çok şey vardır, failer bu nedenle agoradan uzak durmaktadır (Bauman, 2000, s. 108).

Gündelik yaşamda tek taraflı bir baskı ile baş başa kalan bireylerin agorada kendilerini nasıl temsil edecekleri bireylerin inisiyatiflerine bırakılmış değildir. Birey ancak iletişim aracının içeriğini yönlendiren küresel kıyaslama mantığına uygun bir kimliği dışarı yansıtabilir. Kitlesele iletişim araçlarının içeriği ise kültür endüstrisi tarafından üretilen söylemle yönlendirilmektedir. Kültür endüstrisi ise eğlence ve stil arasındaki bir türdeşleşmeden beslenmektedir. Bir tarafta

orta sınıfların yüksek sınıflara öykünerek talep ettikleri stil arayışı, diğer tarafta bir boş zaman faaliyeti olarak üretilmiş eğlence arayışı popüler sanatı ve iletişim araçlarını belirlemektedir (Adorno, 2009). Stil ve eğlence ise gittikçe hızlanan bir performans sürecine dönüşmekte ve bireylerin gündelik yaşamını kuşatan bir hakikat halini almaktadır. Performansın yönünü ve taleplerini belirleyen ise fanteziyi, arzuyu ve uygulama alanı olarak modayı yönlendirenlerin ürettiği Olimpos imgesidir (Lefebvre, 2007, s. 179-181). Stil ve eğlence modada buluşur; moda olgusu beden, giyim, yaşam ve birçok alanı kapsayacak şekilde genişler. Sermaye kendisi üretsin ya da kitleden doğsun fark etmez, bireylerin farklılık arayışını Olimpos imgesine dahil ederek performans talep eder. Bireyler rastlantısal olarak farklı/otantik bir şey geliştirirse, sistem için bu kısa sürede pazarlanan bir şeye dönüşecektir. Sisteme karşı gelmek mümkün değildir, ancak sistem içinde olay çıkartmak mümkündür (Baudrillard J. , 2002). Bireysel farklılık sistem tarafından düzene sokulacak küçük bir olaydır. Tüketim kalıplarına uydurulmuş her türlü farklılık temsil edilme hakkına sahiptir. Hatta farklılık, katı modernliğin evrenselci normatif doğasının törpülemeye çalıştığı bir nitelik olmaktan ziyade, tüketime yeni olanaklar sağlayan bir kaynak niteliğindedir. Simmel'in (2005) moda üzerinden yarattığı benzeşme ve farklılık dinamiği bireysel gündelik yaşamı ele geçirmiş ve bireyi iletişim araçlarının hızlanan doğası içinde sınırsız bir performans çabasının içine bırakmıştır.

Birey, siyasal olandan boşalan agorada bu performans oyunu ile baş başa kalır ve agorayı kendi özel alanı ile doldurur. Bireyin agorayı, bireysel talep ve kişisel sunumla doldurması, yurttaş ve toplumsalın hakikat ile ilişkisini imkansızlaştırmaktadır. Bu noktada iletişim ağlarını dolduran çok fazla enformasyon akışı söz konusudur ancak buradan bilgilene ve toplumsalı düzenleme itkisi çıkmaz. İletişim, birleştiren, bir araya getiren, ortaklaştıran commun-ication ile ilişkilidir, forma sokan bilgilendiren bir süreçtir. Ancak ortaya çıkan süreç bilginin ortaklaşmacı değil, kümülatif yapısını doğurur. İletişim artık enformatif değil, deformatif yapı arz eder. Şekil ve bilgi vermek yerine; şekilsizleşme ve bilgileneleme barındırır (Han, 2015, s. 109-110). Birey sermaye, devlet ve toplum ilişkisi üzerine herhangi bir bilgiye ulaşmak istiyorsa akış halindeki enformasyonun performatif doğasında uzak durarak, bilinçli bir bilgilene sürecine yönelmesi gerekir. Aksi takdirde yığınsallaşan bilginin ürettiği anlamsız ve eklektik bir sürece dahil olmaktadır. Birey durdurulamaz bir enformasyon akışı ile karşı karşıya gelirken, bu akış varoluşsal koşulları konusunda kendisine bir katkı sunmaz. Süreç içinde ortaya ansiklopedik bilgi değil, sibernetik bilgi çıkmaktadır (Virilio, 2003, s. 9). Ansiklopedik bilgi eyleme, sibernetik bilgi tepkiye dayalıdır. Birey, iletişim araçlarını dolduran küresel kıyas nesnelere ağına takılarak sürekli arzu oyununa tepki vermeye zorlanmakta ya da siyasetin ve toplumsalın yokluğunda başarısızlığı bireyin tekil varlığına atfeden söylem tarafından kendine yönelik bir şiddet üretmektedir. Post-truth olgusu böylece sermaye ve siyasal aktörlerin davranışlarına ek olarak bireyin agorayı bireysel olanla doldurması ile işlerlik kazanır.

Bu noktada bireyin ortaya çıkardığı ve ardından gerçekliği yönlendirmek üzere kullanılan "troll" davranışını da ele almak gerekmektedir³. Troll kavramının sermaye ya da siyasi aktörler tarafından kullanılmasını son derece anlaşılır bir mantığa dayanmaktadır. Kitle iletişiminin gündem belirleme, enformasyon yoğunluğu, kanaat önderliği gibi kavramları hızlanarak ve güçlenerek interneti de içine alacak şekilde genişlemiş ve iktidar sahipleri tarafından bir propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Katı moderniteye dayalı kapitalizmde iktidarın gerçekliği inşa etme gücü kitle iletişim araçlarını yönlendirme kapasitesine bağlıysa, akışkan modernite koşullarında bu güç dijital ortamlarda üretilen enformasyon içeriğini ve yoğunluğunu kontrol etme başarısına bağlıdır. Bu durum modern sistemin tüm etik kodlarını içe doğru çökertmektedir. Ancak bir de bireylerin "özgürce" ortaya

³ Troll kelimesi İngilizce Oxford sözlükte; "birilerini üzme ya da öfkeli bir tepki üretmek üzere kasten üretilen yaralayıcı ve tahrik edici çevrimiçi içerik" olarak tanımlanmaktadır (Oxford, 2019).

koydukları “troll” davranışı söz konusudur. Başkalarını sinirlendirmek ve üretilen tepkiden tatmin olmaya dayalı içerik üretimi, bireyin sosyo-ekonomik çöküşünün bir sonucu olarak yükselen bir davranış biçimidir. Toplumla ortaklaşma noktalarında buluşarak kendini üretebilen ve ifade edebilen birey yerini sosyal medyada başkalarını tahrik ederek varlığını hisseden bireye bırakmıştır. Toplumsalın, siyasal faaliyetin, yurttaşın ve özgür iradenin yaşadığı nitelikli kayıp, kimliğini olumsuzluk üzerinden üretmeye çalışan bir bireyin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bireyin içinde bulunduğu negatif öznellik durumu, sermayenin yarattığı kaygı ve istikrarsızlık koşullarında devlet iktidarını ele geçirmek isteyen politik aktörlerin farklılık iddiaları ve duygusal tahrikleri ile birleşerek toplumsal uzlaşma ve müzakere alanını çatışma ve kutuplaşma ile doldurmaktadır. Bu durum bireylerin sosyal medyada artan oranda tahrik edici ve yaralayıcı içerikler üretmesi ile sonuçlanmaktadır.

Başkalarını tahrik ederek kimlik üretmeye yönelik troll davranışı sadece bilinçsizlikten kaynaklanan bir davranış biçimi değildir. Küresel ekonomi-politik, devlet ve sermaye karşısında iradesini ve geleceği tayin etme hakkını kaybeden birey, Aydınlanma'nın ortaya çıkardığı ancak günümüzde işe yaramayan akıl ve etik ilkelerini de reddetmektedir. “Roma yanıyor ve yangını söndürmek için yapılacak hiçbir şey yoksa oturup keman çalmak, başka herhangi bir şeye oranla ne daha aptalca ne de daha münasebetsiz olacaktır (Bauman, 2017, s. 237).” Troll kültürü, “işe yaramayan akıl ve etik kodlarını kullanmanın ne anlamı var” çığılığından kaynaklanmakta ve bireyin sosyo-ekonomik kaybını sergilemektedir. Ancak daha önce vurgulandığı gibi bu tavır, politik ve ekonomik güç odakları tarafından ehilleştirilmekte ve egemen gücün hizmetine koşulmaktadır.

İletişim araçlarının ortaya çıkardığı bir diğer gelişme, gerçekliğin ontolojik boyutu ile ilgilidir. Artık gerçeklik, fiziksel gerçekliğin tekil dünyası ile sınırlı değildir. Küreselleşme, güncel gerçeklik ile medyada ortaya çıkan gerçek-ötesinin stereo birlikteliğini doğurmaktadır (Virilio, 2003, s. 19). Stereo gerçeklik iki farklı gerçekliğin bir araya gelişini ifade etmektedir. Bugün bireysel yaşantılar, politik gelişmeler ve ekonomik gelişmeler bu stereo gerçekliğe göre düzenlenmektedir. Bütün failer, yer kürenin fiziksel gerçekliği ile birlikte, üretilmiş dijital gerçekliğe odaklanmakta ve gerçeklik bu iki evrenin etkileşimine göre şekillenmektedir. Bireylerin kişisel sunumu, itibarı, sosyal sermayesi ve marka değerleri sosyal medyadaki pazarlama yeteneklerine göre şekillenmekte hatta bu durum profesyonel bir meslek haline gelmektedir. Devletler ve siyasal aktörler, dijital ağlarda dolaşan enformasyonu kontrol edebildikleri ve yönlendirebildikleri ölçüde, fiziksel varlıklarını ve devamlılıklarını sağlayabilmektedir. 11 Eylül olayları sonrasında başlayan Amerika-Irak Savaşı'nın öncesi ve sonrası bu duruma çok iyi bir örnektir. ABD, dünya kamuoyunu ikna edebilmek için Birleşmiş Milletler'de bir toplantı yapmış ve dijital görüntüler ortaya koymuştur. ABD, kimyasal silahlara yönelik bilgiler içerdiğini iddia ettiği bu görüntüler üzerinden Irak Savaşı'nın meşruiyetini ilan ettiğini söylemiş ve Irak'a savaş açmıştır. Savaş esnasında ise ABD'nin tek taraflı enformasyon akışına karşı Irak Enformasyon Bakanı Muhammed Es-Sahaf savaşın gerçekliğini kendi bakış açılarına göre inşa etmek ya da yansıtmak istemiştir. Dijital ağlarda dolaşan gerçeklik ile, katı mekân arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Gerçeklik bu iki evren arasındaki etkileşimden doğmaktadır.

İki gerçeklik evreni arasındaki etkileşim en fazla sermaye, üretim, tüketim ve finans akışı üzerinden gerçekleşmektedir. Sermayenin üretebildiği fiziksel arz-talep döngüsünü iletişim araçları içinde yaratabildiği arzu ve bilgilendirme politikalarına bağlıdır. Hatta ortaya çıkan yeni ontolojik gerçeklikte dijital ağlarda üretilen gerçeklik ve meta, fiziksel gerçekliğin önüne geçebilmektedir. S1m0ne (Niccol, 2002) filminde olduğu gibi dijital ağlarda üretilen gerçeklik, fiziksel gerçekliğin önüne geçebilmektedir. Ortaya çıkan bu olgu siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçlar üretebilme ve fiziksel gerçekliği yeniden şekillendirme gücüne sahiptir.

Burada altı çizilen ontolojik durum Baudrillard'ın öne sürdüğü simülasyon kuramından farklı olarak "imgeler aracılığı ile gerçekliğin yerinden edilmesini" işaret etmez. Gerçeklik ile sanal gerçekliğin bir araya gelerek yarattığı yeni bir ontolojik durumu işaret eder. Örnek olarak fiziksel dünyada yaşayan insanların, sosyal medyada ürettikleri vitrin görüntüleri için yarattıkları tüketim ve buna bağlı olarak fiziksel dünyada emek satmak zorunda kalışları, stereo gerçekliğe örnektir. Gerçeklik artık fiziksel mevcudiyet ile dijital mevcudiyetin birleşiminden doğar. Kentli orta sınıflar açısından zenginlik ya da fakirlik artık mevcut bir durum değildir, ağlarda dolaşan hareketlere göre sürekli yeniden şekillenir. Ağlarda var olabilmek performansla bağlıdır, sadece fiziksel olarak çalışmak yeterli değildir, gündelik yaşamı bu stereo gerçekliğin taleplerine göre düzenlemek de gerekmektedir. Bu nedenle kişiler artık mal varlığının durumunu dijital ağlarda sürekli kontrol etmeli ve uygun pozisyon almalıdır. Zenginlik, güzellik, farklılık veya küresel kıyas sisteminin değer atfettiği bütün varlıklar bu stereo gerçeklik düzenine göre şekillenir. Gerçeklik artık kelimenin gerçek anlamıyla yer yüzünün somut yüzeyinden ayrılmış, fizik doğa ile dijital doğanın karışımından oluşan bir yapıya bürünmüştür.

Nihai aşamada kapitalist modernliğin doğasını güç, gücün doğasını da hız belirlemektedir. Üretim ve yeniden şekillendirme noktasında sermayenin ulaştığı küresel hız, mekâna bağlı devlet aygıtının kontrol düzeneklerini aşmıştır. Bu süreçte hızlanan küresel ileti akışını oluşturma ve yönlendirme noktasında sermaye, devlet ve birey gibi mekânsal aktörlere oranla, hızlı, güçlü ve özgürdür. Bu nedenle istediği gerçekliğin bilgisini hegemonik olarak kabul ettirme, dolayısıyla gerçekliğin yorumunu belirleme gücüne sahiptir. Bu noktada devlet aygıtı sorumluluk alma ve siyaset yapma olanaklarını kaybederken, sermayenin taleplerini topluma iletme ve toplumun korunma taleplerini yerine getirme gibi baskılarla güçlenen bir tahakküm aracına dönüşmektedir. Devletin gerçek bir siyasal eylemden yoksun ancak gittikçe güçlenen yapısını kullanmak isteyen politik aktörler, varlıklarını meşrulaştırmak için farklılık, kimlik ve popülizme dayalı söylemlere başvurmaktadır. Bu durum kamuoyunun yaşanan sosyo-ekonomik süreçler konusunda gerçek anlamda bilgilenmesinin önüne geçmekte ve bireylerin gerçeklikle ilişkisinin zeminini bozmaktadır. Güncel anlamda post-truth olgusu politikanın içine girdiği bu bağlamda beslenmektedir. Birey ise siyasal ve toplumsal olandan boşalan kamusal alanın bireysel olanla ve performansla dayalı bir gösteri ile donatılmasını yaşamaktadır. Bu performans ve kişisel rekabet yarışı küresel tüketimin yönlendirilmesi ve artırılması yoluyla sermayenin güçlenmesine yol açmaktadır. Birey sermayenin ürettiği performans gerekliliklerini yerine getirmek ve başarısızlığın bireysel sonuçları ile katlanmak arasında kalan bir gündelik yaşama hapsolmektedir. Bu noktada siyasal ve toplumsal bağlarından kopan bireyler, kimliklerini ortak kültür üzerinden üretmemekte, farklılığa ve diğerini inciterek elde ettiği güç ve varlık arayışına yönelmektedir. Bireyin ürettiği bu negatif kimlik arayışı, politik aktörlerin farklılık ve duygusallığa dayalı popülizmleri ile birleşerek gerçekliğin ele alınışını imkansızlaştırmakta ve post truth olgusunu gündelik yaşama yerleştirmektedir. Bu süreç içinde fiziksel gerçeklik ile dijital kurumlar ve uygulamaların iç içe geçişi, gerçeklik denilen yüzeyi ikili-stereo bir yapıya dönüştürmekte, gerçeklik bu iki farklılığın birleşiminden doğmaktadır. Bu durum gerçeklik ile ilişki kuran sanat ve sanatsal ürünler içinde gerçeklik ilkesini yeniden ele almayı gerektirmektedir.

HAKİKAT YİTİMİ, SANAT VE SİNEMA

Sanat eserinin ortaya çıktığı tarihsel dönemin hakikat yorumu sanat eserinin gerçeklik ile ilişkisine, biçim ve içeriği üzerine etki etmektedir. Sanat eserinin içeriğinden bağımsız olarak biçim ve üslubu dahi içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre biçimlenir.

Perspektife dayalı Avrupa sanatı merkeze sahip olmaya dayalı bireyi alır ve ona göre şekillenir (Elsaesser ve Hagener, 2011, s. 41). Bireyin sahip olma davranışına göre şekillenen bu sanat anlayışı tarihsel olarak yağlı boya resim, fotoğraf, reklam ve sinemayı etkilemiştir (Berger,

2014). Birey yerine otorite merkezli doğu sanatı özellikle minyatür, güç ve güce göre konumlanan temsile göre şekillenir (Dökmen, 2008, s. 265). İsa'nın tanrının oğlu olduğuna inanan Hristiyanlık İsa figürlerine izin verirken, İslam öncesi dönemin etkilerinden korunmak isteyen İslam geleneği, sanat eserlerinde insan suretinin taklidini yasaklamıştır. Bir toplumun ürettiği kültürün dünyaya ve hakikate yönelik yorumu sanat eserinin biçim ve içeriğini belirler.

Sanat, gerçeklik ve gerçekçi üslup ise Batı geleneği ve bu gelenek tarafından şekillenen sinema için her zaman tartışılmış bir unsur olmuştur. Platon sanatı taklidin taklidi şeklinde ele alarak gerçeklikten uzaklaşma biçiminde mahkûm ederken, Aristo evrensel olanın tekrar üretilmesi ve ideal olanın temsili açısından olumluştur. Bu bağlamda sanatın temel çatışmalarından biri belirlemiştir; sanat gerçekliği mi taklit etmelidir yoksa ideal ve evrensel olanı gösteren bir araç mı olmalıdır? Bu bağlamda önce sanat ve hakikat ve ardından "gerçekçilik" kavramsallaştırmasına eğilmek gerekmektedir.

Sanatın eleştirel bir biçimde ele alınabilmesi için öncelikle hakikatle ilişkisinin hangi bağlamda kurulduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Sanat eserinin gerçeklikle ilişkisi dört farklı düzeyde ele alınabilir; sanat eserinin toplum, çevre ve tarihsel dönem ile ilişkisi; sanatçı ile ilişkisi; üretilmesini sağlayan dilin yapısal unsurları ile ilişkisi ve izleyici\okur ile ilişkisi. Bütün ayrımlar sanat eserinin temsil ettiği hakikatin ne olduğu ve nasıl anlaşılabilirliğine yönelik eleştirel çabaya katkı sağlar.

Hakikat ve sanat ilişkisini toplumsal, tarihsel gerçekliğin yansıtılması şeklinde ele alan bakış açısına göre sanat eseri bir penceredir ve toplumsal, tarihsel gerçekliğin anlaşılması açısından bir araç niteliğindedir (Moran, 2017, s. 17-36). Toplumcu Gerçekçilik, Marxist Gerçekçilik, Eleştirel Gerçekçilik ya da sinema özelinde İtalyan Yeni Gerçekçiliği gibi akımlar, sanatı gerçek dünyayı yansıtan bir araç olarak ele almakta ve eseri hakikat ile izleyici arasında bir pencere konumuna yerleştirmektedir. Sanatı, bu şekilde işlevsel bir aracı konumuna indirgeyen bakış açısına karşı *Anlatımcılık*, sanatçının duygu ve düşüncelerine öncelik tanıyarak, sanat eseri ile hakikat ilişkisini sanatçıda aramaktadır (Moran, 2017, s. 101-105). Alman Dışavurumcu Sineması ve Gerçek Üstüculük gibi akımlar bu çerçevede hakikat ile sanat eseri arasındaki ilişkiyi duygu ve düşünceler üzerinden ele alırken, sinemada Auteur kuram ve sanatçının psikanalizi bu çerçevede ortaya çıkan eleştirel yöntemler olmuştur. *Yapısalcılık* ise sanat eserinde yansıtılan ya da anlatana odaklanmak yerine sanat eserini oluşturan dile odaklanmış ve hakikatin üretildiği dilin olanaklarını incelemiştir. Bu nedenle sanat eserinin biçimsel diline odaklanan yapısalcılık, dili oluşturan yapıya ve bu dilin yapısökümünü hakikatin anlaşılması açısından öncelikli unsur olarak ele almıştır (Moran, 2017, s. 159-170). Son olarak hakikatin eser ya da gerçeklikte değil, izleyici ya da okuyucuda bırakılan etki ile ortaya çıktığını öne süreren Okur Merkezli bir sanat anlayışı öne sürülebilir. Bu bakış açısı Etki Kuramı ve Alımlama Estetiğine odaklanmaktadır (Moran, 2017, s. 229-240). Görüldüğü gibi sanat eserinin hakikat ile ilişkisinin ne olduğu ve nasıl ele alınacağı meselesi, sanat eserini de sanat eserinin eleştirisini de belirlemektedir. "Gerçekçilik" olarak adlandırılan gelenek ise sanat eserini ve filmi, tarihsel olayı zaman ve mekân boyutuyla gerçekliğe yakın bir biçimde gösterme, kaydetme ilkesinden beslenmektedir. Buna karşı biçimcilik zaman ve mekânın sanatçının duygu ve düşüncelerine göre çerçevelenmesi ilkesine yaslanır.

Ancak şu ana kadar yapılan tartışma modern gelenek için yapılan kavramsallaştırmalara dayanmakta ve sanat\sinema ve gerçeklik ilişkisini güncel koşullarda ele almayı mümkün kılmamaktadır. Sanat eserini ele almayı mümkün kılan bütün ilişkilerde nitelikli bir farklılaşma söz konusudur ve yeni sorular doğurmaktadır. Örneğin kamera aracılığı ile aktarılan gerçeklik yerinde mi ve yeterli mi? Yansıtma\çerçeve\pencere işlevi yerine gerçekliği üretme aracı olarak perde ve görüntünün konumu nedir? İzleyicinin\okuyucunun konumu yerine, izleyicinin üretilmesi ve post-truth bağlamında bilinç durumu nedir? Sanatçı, küresel kapitalizm

koşullarında neyin sanatını yapmakta ve ne iddia etmektedir? Sanatı ve sinemayı ilgilendiren benzer sorular sanat ve sinemanın gerçeklikle ilişkisinde ya da sanatın gerçeklik içinde işgal ettiği konumda yaşanan nitelikli bir sapmanın ürünüdür.

Her şeyden önce yansıtılan gerçeklik katı modernliğin optik malzemeye uygun fiziksel yapısından farklılaşmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi “akışkan modernite” aynı anda var olan iki gerçeklik alanının karşılıklı etkileşimi tarafından şekillenmektedir. Kamera, mekâna bağlı bir anlatım aracı olduğu için, iki farklı alanın etkileşimini kurguya başvurmadan anlatması imkânsız gibidir ya da alanların etkileşimi anlatıda ifade edilebilir ki bu sinema dili açısından bir gelişme sayılamaz. Stereo gerçekliğin fiziksel boyutu kamera optiği tarafından yakalanabilirken, fiziksel gerçekliğin dijital ağlarla etkileşiminden kaynaklanan nihai gerçeklik tek bir çekim ile ele geçirilemez. Bu durum ancak anlatıcının bilinçli müdahalesi ve montaj yolu ile mümkün olabilir. Bu durum “gerçekçilik” kavramının tekrar ele alınmasını zorunlu hale getirir.

Bu noktada sinema, gerçeklik ve hakikat ilişkisini sorunlu hale getiren ek bir süreç sinemayı etkilemektedir. Dijital efektler gerçekliğin yeniden üretiminde yeni bir aşamaya yol açmaktadır. Gerçekliği yakalamaya yönelik sine-göz’ün yerini sine-fırça almakta ve izleyici bunu anlayamamaktadır. Diğer taraftan 3 boyutlu modeller artan oranda filmlerde yerini almakta ve hatta baştan sona modellerden oluşan bir filmin duygusal, düşünsel ve ticari sonuçları olmaktadır (Erkılıç, 2017). Bu durum gerçeklik ve imge arasında farklılaşan bir ontolojik bağlama işaret etmektedir.

Gerçekliğin ontolojik dönüşümünden farklı olarak yansıtılan gerçeklik, sanat eseri ve hakikat arasındaki ilişki günümüz koşullarında daha karmaşık bir ilişki sergilemektedir. İmge ve gerçeklik arasındaki ilişkinin tersine dönüşüne odaklanan Baudrillard tüketim toplumu koşullarında, imgenin gerçekliği yansıtmak yerine; gerçekliğin imge tarafından üretildiği ve yönlendirildiğini öne sürmüştür; Baudrillard’a göre imge gerçeği değil, gerçeklik imgeyi yansıtmaktadır. Bir gösterilene işaret eden gösterge, köksüz ve bağlamsız bir hal alarak gerçekliği şekillendirmeye başlamıştır. Postmodernite, tüketim toplumu ve iletişim araçları arasındaki ilişki konusunda simülasyon kuramı ile oldukça önemli çıkarımlar sağlayan Baudrillard nihai aşamada sanat eserinin bir tüketim aracına dönüştüğü ve hakikate yönelik eleştirel içerikten yoksun bir yanılsama olduğunu öne sürmektedir (Baudrillard J. , 2002). Baudrillard’ın sanat eserine yönelik bu bakış açısının kökeninde, hakikatin iletişim araçları ile girdiği ilişki sonucunda iletişim araçları tarafından üretilmeye başladığına yönelik bakış açısı yatmaktadır. Baudrillard tarihin içinde bulunduğu güncel duruma hipergerçeklik ya da simülasyon evreni adını vermekte ve tüm düşüncesini bu kavramsallaştırma etrafında şekillendirmektedir. “Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığı ile üretilmesine hipergerçek ya da simülasyon denmektedir (Baudrillard J. , 2008a, s. 14).” Bu bağlamda sanat eseri ve imge gerçekliği yansıtmak bir tarafa, gerçekliği yerinden eden, şekillendiren, imha eden bir unsura dönüşmektedir. Bedenler, şehirler, gündelik yaşam, savaş, doğa, tarih ve tüketim olgusu iletişim ağlarının yapısı tarafından üretilmekte, şekillendirilmekte ve gerçeklik üretilen bu imge tarafından belirlenmekte ve tüketime açılmaktadır. Bu nedenle gerçekçilik iddiasındaki bir sanat eseri ya da film ancak gerçekçi olmadığını, film olduğunu hatta bir tüketim nesnesi olduğunu yansıtarak gerçekçiliğe yaklaşabilir. Aksi takdirde klasik anlamda kullanılan gerçekçi üslup sadece bir yanılsama olacak, bu nedenle gerçeklikten uzaklaşacaktır. Çünkü sanatın ve sanatçının işlevi, gerçekliğin yerinden edilmesine yarayan imgeler üretmektir.

Gerçekliğin hipergerçeklik tarafından yerinden edildiği bu noktada kameranın, perdenin, sanatçının ve sanat eserinin konumu da sorgulanmaya açıktır. Baudrillard, sanat ve sanatçının ölümünü ilan ettiği için sanat ve sanatçıya hipergerçeklik içinde bir tüketim faaliyeti konumu bırakır. Baudrillard’a göre çağdaş koşullarda bütün sanat eserleri tüketim için gerekli olan farklı

üslupların üretilmesinden ibarettir. Sanat hakikatinden koparak fetişleşmektedir. Hiçbir yüceltici doğaya sahip olmayan sanat ürünleri, dekoratif ve geçici bir süre kullanılmak üzere üretilmiş nesnelere dir. Derinlemesine bir inanç ya da esinlenmenin ürünü sayılamayacak olmalarına rağmen bir batıl inanç nesnesi olmaya ve batıl inancı sürdürmeye yaramaktadırlar. Böylece sanatın sonundan bahsedebiliriz. Ancak burada sanatın sonunu politika ve toplumsalın sonunda olduğu gibi yaygınlaştırma, genelleştirme ve evrenselleştirme süreçleri içinde görmek gerekmektedir (Baudrillard J. , 2002). Sanat ve sanat eseri gündelik yaşamda yaygınlaştıkça simgesel değeri azalmakta ve ticari metaya dönüşmektedir. Benjamin'in (2004) tekniğin olanakları ile çoğaltılan sanat eserinin yaşadığı "aura" kaybını Baudrillard daha ileri bir aşamaya götürerek sanat olgusunun ölümünü ilan eder. Sanatın ve sanatçının yaşadığı bu durum, nitelikli kayıp kapitalist simülasyon evreni tarafından ele geçirilmekte ve tekrar tüketime sunulmaktadır. Hiçlik ve anlamsızlık, çağdaş sanatın üzerinden bol miktarda artı-değer elde ettiği bir estetik stratejidir (Baudrillard J. , 2002). Bu nedenle gerçekçi sanatçının, sanatın ve düşüncenin yaşadığı bunalımın illüzyonunu tekrar üretmek artı-değer ve kültürel sermaye elde etmek yerine, kendisinin böyle bir yetenekten uzak olduğunu ilan ya da işaret etmesi gerekmektedir.

Simülasyon kuramı açısından sorunlu hale gelen bir diğer kategori de izleyici kategorisidir. Sanatın ve sinemanın bilinçli izleyicisinin yerini Adorno'da (2009) eğlence ve stil tüketicisi almaktadır. Baudrillard ise simülasyon kuramında çok daha ileri giderek, izleyiciyi iletişim araçlarının demir kafesi içine hapsolmuş ve gerçeklikle ilişkisi tamamen kesilmiş bir varlık olarak ele alır. Bu izleyicinin gerçeklikle ilişkisi televizyon kumandası kadardır; Irak Savaşı ile bir pop konserine mesafesi ve duyarlılığı aynıdır. Dahası hız ve imge bombardımanı herhangi bir şeye duyarlı olmasını da engellemektedir. Bilimsel coşku ve Aydınlanma Çağı'nın sonunda kutsallık illüzyonu yerine koyulan temel bir hakikatten yoksun gerçeklik illüzyonunun da kırılabilirliği ortaya çıkmıştır. Bu bütünsel işleyiş içinde öznenin anlamı kalmamıştır, bu nedenle felsefe ve özne de ölmüştür (Baudrillard J. , 2005, s. 42-43). Baudrillard böylece, meta fetişizmi, faydacı aklın egemenliği ve iletişim araçlarının düzeninin birleşiminden doğan bütünsel işleyiş içinde özneyi de mahkûm ederek sanat gibi felsefenin de etki alanının yok oluşunu ilan eder. İzleyici bu bağlamda ancak mutluluk göstergelerini tüketen bir tüketici olabilir (Baudrillard J. , 2008b, s. 23). Buradan kaçmak isteyen sanatçı ve izleyici ise anlamsızlık, bunalım ve sinizm gibi unsurları artı-değere dönüştürerek bütünsel işleyişe tekrar dahil olur. Bu bağlamda etki kuramı ve alımlama estetiğinin sağlayabileceği tek katkı, tüketimin bütünsel işleyişi ve gerçekliğin yerinden edilmesinin hızlandırılması olabilir. Bu nedenle pazar koşulları içinde üretilip, tüketilen tüm sanat eserleri gerçekliğin imhasına yol açacaktır. Lars Von Trier ve arkadaşları tarafından ortaya atılan ve pazar mantığının dışına çıkmayı hedefleyen "Dogma 95" akımının ortaya çıkardığı bazı çekim teknikleri Hollywood tarafından gerçeklik hissini arttırmak üzere kullanılmaya başlanmış ve Dogma 95 belirli bir süre sonra bir "marka" ve pazarlama teknolojisine dönüşmüştür (Topçu, 2013). Sistem içinde yaratılan bir olay, kısa süre sonra "Bütünsel İşleyişe" dahil olmuştur. Bu bağlamda Baudrillard'ın simülasyon kuramına göre gerçeklik, sanat ve sanatçının ardından, düşünce ve özneye yok olmakta ve -özellikle sinema gibi ticari değeri yüksek- sanat eserinin hakikatle ilişkisi tamamen ortadan kaybolmaktadır. Bu nedenle gerçekçi sanat eseri ancak kendi ürettiği illüzyonu dışavuran, kendi değeri ile oynayan ve simülasyon evrenindeki bütünsel işleyişe üretim koşulları ile ilişkilendiren ve sergileyen bir yapıda var olabilir.

Baudrillard'ın çıkarımları ve öne sürdüğü hakikat ile ilişkinin kopuşu olgusu; post-truth olgusunun gündelik yaşamlarda hissedilmeye başlanması ile tekrar gündeme gelmekte ve çoğu kez akademik anlamda yanlış kullanımlara yol açmaktadır. Sanat eseri, izleyici ve hakikat ilişkisini ele alırken bu ayrımın korunması önemlidir. Post-truth kavramı, simülasyon kuramı gibi hakikatin, sanatın, öznenin ve düşüncenin öldüğünü, simülasyonun gerçekliğin yerini

aldığını iddia etmez. Post-truth kavramı daha çok siyasi anlamda nesnel hakikatlerin önemini kaybettiğini, kamuoyu oluşumunda kişisel duygu ve düşüncelerin daha belirleyici olduğu durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda post truth kavramı kamuoyu oluşumu ve hegemonya kavramları ile ilişkili bir süreci ifade etmektedir. Belirtmeye çalıştığı tarihsel bağlam ise algı yönetimi oluşumu ve propagandanın hızlanması ve yeni bilgilenme ve bilgilenememe (enformasyon\dezenformasyon) süreçleridir. Bu nedenle Baudrillard'ın işaret ettiği hakikat çağının öznesinin kayboluşuna ek olarak farklı bağlamlardan etkilenen bir seyirci durumu söz konusudur. Daha önce bahsedildiği gibi küresel ekonomik hegemonyanın düzenlediği söylem gösteriş, tüketim ve performansı bireye dayatmaktadır. Bu durum seyircinin sinema ile ilişkisini etkilemektedir. Tüketim ekonomisine dahil izleyici anlatılardan artan oranda "gerçekçi performans", eğlence ve stil talep etmektedir. Bu esnada performansı gerçekliğe yaklaştırmak isteyen kültür endüstrisi taklidin artan oranda gerçekçi bir performans sergilemesini sağlamakta ve Baudrillard'ın simülasyon kuramını hatırlatmaktadır. 3 boyutlu kayıt ve gözlük, Dolby surround ses teknolojisi, interaktif senaryo uygulamaları sanat eseri, gerçeklik ve taklit arasındaki ilişkinin sınırlarını aşındırmakta ve imgenin gerçeklik karşısındaki konumunu güçlendirmektedir.

Post Truth olgusu ise daha çok toplum ve siyaset aygıtının işlevsizleşmesinden beslenen bir yanlış ya da yönlendirilmiş algılama sürecidir. Popülist bir söylemin kitleleri kolayca etkisi altına alabildiği bu dönemde siyasi aktörler artan oranda bu dile başvurmaktadır. Seyirci ise siyaset ve tarihin yeniden üretildiği metinlerde popülizm tarafından üretilen gerçekliği talep etmekte ve tüketmektedir. Bu durum sinema metinlerinde her zaman hakim olmuş olan popülist milliyetçiliğin daha da güçlenmesine ve tarihsel gerçekliğin üretilen imge tarafından yerinden edilme sürecini hızlandırmaktadır.

Nihai aşamada iletişim araçlarının ortaya çıkardığı bağlamdan türeyen post truth olgusunun Baudrillard'ın simülasyon kuramında öne sürdüğü hakikat yitiminin, güncel ve pratik bir uzantısı olduğu söylenebilir. Yine de post truth kavramı nesnel bir gerçeklik olduğu savından hareketle kendisini bir algı yönetimi ve propaganda söylemiyle sınırlar. Bütünsel olarak bakıldığında bütün bu süreçlerin güç, yasa ve birey arasındaki tarihsel bir dönüşümden etkilendiği görülmektedir. Gücün temsilcisi olarak para sermaye yasayı ve müzakereyi işlevsiz hale getirirken; devlet, toplum, politika, sanat ve özne tarihsel özerk konumlarını kaybetmektedir. Bütün bu kavramları düzene sokup, hakikati inşa edebilecek, düzene sokabilecek bir fail ortada görünmemektedir. Sanat ve sinema ise bütün aşkın iddialarından sıyrılarak, etki alanı pazarla sınırlanmış bir dizgeye yerleşmektedir. Bu esnada gerçeklik, sanatçı, sanat eseri ve izleyicinin konumu sorunlu hale gelmekte ve hatta sinema aygıtının üretim teknolojileri dönüşerek sinema-gerçeklik ilişkisini çok daha farklı perspektiflere yerleştirmektedir. Bu nedenle Katı modernitenin fiziksel gerçeklik koşullarında ortaya atılan gerçekçilik-biçimcilik ayrımının tarihsel bir önemi ve karşılığı kalmamış görünmektedir.

Sanat ve gerçeklik ilişkisi ele alınırken Baudrillard ve simülasyon kuramı elbette önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Ancak simülasyon kuramının bazı sorunlu yönleri bulunmaktadır. Baudrillard sanat, felsefe, toplum ve siyasetin ölümünü ilan ederek nihilist bir tüketim toplumu şablonu ortaya koyar, ancak bu durum yetersizdir. Baudrillard küresel sosyo-ekonominin bazı sektörlerinde yaşanan gelişmeleri genele yaymaktadır (Best ve Kellner, 2011, s. 139-179). Baudrillard, sanayileşmiş kentli orta sınıf yaşantısını küresel toplumun tek gerçeği olarak görür. Oysa Baudrillard'ın kitlelerinin bahsedilen simülasyon evreninde yaşamaya devam edebilmeleri için dünyanın başka yerlerinde gerçek kurşunlar, mekân istilaları, siyasi darbeler ve emek sömürüleri gerçekleşmektedir. Ayrıca simülasyon evreni, tarihin sonu değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nden uzaklaşan sermaye ve işgücü kaybının istikrarsızlaştırdığı gündelik yaşamın ABD'yi ve ABD önderliğinde kurulan küresel hegemonyayı yeni

yapılanmalara zorladığı görülmektedir. ABD halkı, fiziksel ve ticari sınırlara ulusal duvarlar inşa edeceğini iddia eden bir başkan seçerek ABD'nin kendi ürettiği küresel sermaye akışına tepkisel bir tavır ortaya koymuştur. Ancak daha önce belirtildiği gibi sermaye ulus-devletlerin kontrolünden çıkmıştır, ABD'de kendi ürettiği akışkan sermaye düzeninin kurallarına uyum sağlamak zorundadır. Sürecin nasıl şekilleneceğini tarih gösterecektir ve süreci düzene sokacak fail henüz ortada yoktur. Bu nedenle Baudrillard'ın simülasyon kuramının, küreselleşme koşullarında Marxizm ile tekrar ele alınması gerekmektedir (Best ve Kellner, 2011, s. 139-179).

SONUÇ

Hakikat yasa tarafından üretilen bir inşadır. İnsanın doğa durumundan kopuşu ancak şiddeti kontrol edebilen yasanın icadı ve şiddetin kutsal olana doğru kaydırılarak toplum dışına itilmesi ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda *toplumsal hakikat* ortaya çıkışında bir yanılsama ve yasanın yorumu ile mümkün olmuştur.

Avrupa modernliği, yasayı tüm insanüstü ve kutsal güçlerin elinden alarak bireyin ve insan aklının emrine vermiştir. Bu esnada modernliğin üst anlatısı adalet, gelişim ve özgürlük olmuştur. Ancak aynı dönemde Marx ve Weber, meta fetişizmi ve faydacı akıl gibi kavramlarla Avrupa modernliğinin ortaya çıkardığı özgürlüğü tehdit eden gelişmeleri ortaya koymuştur. Marx, devrim ile insanın ve aklının özgürleşeceği bir gelecek umudu beslerken, Weber faydacı aklın bürokrasi duvarlarının gittikçe insanı esir aldığı bir gelecek öngörüsü ortaya koymuştur.

Tarihsel gelişmeler toplumsal gücün temsilcisi olarak para\sermaye ve buna bağlı akıl yapısının toplumsal ve siyasal alanı şekillendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Büyümek dışında herhangi bir amacı olmayan sermaye, toplumsal ve siyasal alanı kendi kurallarına göre şekillendirmeye başlamış ve modernliğin özgürlük vaatlerini boşa çıkarmıştır.

Gücün ve sermayenin kapitalizmde mahkûm olduğu yegâne unsur, mekanı daha hızlı düzenlemeye yönelik kapasite yani hızlanma olgusudur. Kapitalizm tarihi boyunca hızlanan iletişim ve gözetleme mekanizmaları bugün küresel bir iletişim ağını ortaya çıkarmış ve sermayenin, toplum ve devlet gibi mekânsal failerden farklı olarak, küresel akışkanlığının önünü açmıştır.

Ortaya konulan bu gelişmeler hakikatin ne olduğuna ve nasıl inşa edildiğine yönelik birçok gelişmeyi beraberinde getirir. Öncelikli olarak Avrupa modernliğinin bilim ve özgürlüğe yönelik üst anlatısı iflas etmiş, bilim gittikçe teknikleşen performansa yönelik bir olguya dönüşmektedir. Post-modern itiraz ise hakikatin devrim veya kurtarma yoluyla ortaya çıkarılabilecek bir yapıda olmadığını, sürekli inşa edilen bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur.

Pratik alanda ise sermaye küresel iletişim araçlarında dolaşan bilgiyi üretme, yönetme ve yönlendirme yeteneğine sahiptir. Elinde bulundurduğu enstrümanlara ek olarak, küresel kapitalizmden doğan *ekonomizm* diğer tüm faileri sermaye temelli akıl yapısına göre şekillendirmektedir.

Devlet ise sermaye ile birey arasında aracılık yapan bir tahakküm aracına dönüşmekte, küresel sermayenin "yerel jandarmalığını" üstlenen bir konuma itilmektedir. Bu durum politik aktörleri farklılık söylemine iterken, birey ve sivil toplumun nitelikli bir irade kaybını beraberinde getirmektedir.

Son olarak iletişim araçlarının küresel yapısı ile bireysel yaşantının yerel yapısı karşılıklı bir ilişki üretmektedir. Ortaya çıkan bu stereo gerçeklik, fiziksel çevre ile dijital çevrenin etkileşimi ile şekillenmektedir.

Sinema kuramını belirleyen iki ana gelenek biçimcilik ve gerçekçilik, katı modernliğin fiziksel mekâna dayalı yapısı içinde ortaya çıkmıştır. Taklit veya yansıtma, mekanın ve zamanın ardışıklığının bozulmadığı bir bağlama göre ele alınmıştır. Aynı dönemde birey, devlet ve toplum etkin özneler olarak var olmuş ve tarihi şekillendirmiştir. Oysa geç kapitalizm koşullarında toplumsalın gerçekleştiği mekân fiziksel olmaktan çıkmıştır, zaman mekan birliği gündelik hayat açısından söz konusu değildir. Toplumun, devletin ve bireyin iradesi tartışmaya açıktır. Bilginin -bilimsel ya da medyatik- hakikat ile ilişkisi sorgulanır durumdadır. Bu bağlamda gerçekçilik iddiasındaki bir sinema metninin simülasyon, Marxizm, hakikat, stereo gerçeklik, taklit ve tüketim arasında kurulan bir tartışmaya yerleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda gelişen bir sanat eseri ve sinema metninin nasıl bir biçim ve içerik ilişkisi doğuracağı tarihin akışı içinde şekillenecektir. Gerçekçilik ve biçimcilik ayrımı ise zaman ve mekân birliğinin bulunduğu bir dönemi ifade eden bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sinemada ya bu kavramlar yeniden tartışılmalı ya da yeni ayrımlar üretilerek döneme uygun bir dil üretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2009). *Kültür Endüstrisi*. (N. Ü.-M.-E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baldini, M. (2000). *İletişim Tarihi*. (G. Batuş, Çev.) İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Barbier, F., & Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'tan İnternete Medya Tarihi*. İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2002). Illüzyon, Yitirilen Illüzyon ve Estetik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*(19), 9.25.
- Baudrillard, J. (2005). *Şeytana Satılan Ruh Ya Da Kötülüğün Egemenliği*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2006). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008a). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008b). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Benjamin, W. (2004). Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı. W. Benjamin içinde, *Pasajlar* (A. Cemal, Çev., s. 50-86). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Caille, A. (2007). *Faydacı Aklın Eleştirisi*. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Taşra Epiği*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Dökmen, Ü. (2008). *Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elsaesser, T., & Hagener, M. (2011). *Film Kuramı*. (B. Soner, & B. Yıldırım, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Erkılıç, H. (2017). Dijital Sinema Teorisi Üzerine: Akışkan Sinema ve Akışkan Sinema Teorisi. *SineFilozofi*, 2(4), 56-72.

- Freud, S. (2009). *Uygurlığın Huzursuzluğu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Girard, R. (2003). *Şiddet ve Kutsal*. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Kanat Kitap.
- Han, B.-C. (2015). *Şiddetin Topolojisi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Yaşam*. İstanbul : Metis Yayınları.
- Lövy, M., & Sayre, R. (2007). *İsyan ve Melankoli*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Liotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (İ. Birkan, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Mattelart, A., & Mattelart, M. (2016). *İletişim Kuramları Tarihi*. (M. Zillioğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2017). *Edebiyat Kuramları Eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nairn, T. (1993). Internationalism and the second coming. *Daedalus*, 155-170.
- Niccol, A. (Yöneten). (2002). *S1MONE* [Sinema Filmi].
- Oxford. (2019, 5 1). *en.oxforddictionaries.com*. Oxford English Dictionary: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/troll> adresinden alındı
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Roper, J. (2005). Symmetrical Communication: Excellent Public Relations or a Strategy for Hegemony? *Journal Of Public Relations Research*, 17(1), 69-86.
- Sennett, R. (2005). *Otorite*. (T. Birkan, & B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2005). *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, G. (2013). Saf Sinemaya Dönüş Denemesi: Dogma 95. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları 2* (s. 193-222). İstanbul: Su Yayınevi.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve Politika*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Deniz Yayınları.